

КОНЦЕПТ І ЛАКУНА

У статті розглядаються поняття концепт, лакуна, безеквівалентна одиниця. Продемонстровано зв'язок між ними на матеріалі концептосфер англійської, німецької та української мов. Розглядається спосіб компенсації лакун у концептосфері порівнюваних мов.

Ключові слова: концепт, лакуна, безеквівалентна одиниця, концептосфера, компенсація.

Филоретова Е. В. Концепт и лакуна. В статье рассматриваются понятия концепт, лакуна, безэквивалентная лексика. Продемонстрировано связь между ними на материале английского, немецкого и украинского языка. Рассматривается способ компенсации лакун в концептосфере языков, которые сравниваются

Ключевые слова: концепт, лакуна, безэквивалентная лексика, концептосфера, компенсація.

Filoretova E. V. Concept and lacuna. The article deals with the notions concept, lacuna and non-equivalent lexis. The connection between them is shown on the material of the English, German and Ukrainian languages. The article researches the way of compensation of lacunas in the presented languages.

Key words: concept, lacuna, non-equivalent lexis, sphere of concepts, compensation.

Національна специфіка концептосфери того чи іншого народу проявляється у двох основних аспектах: національні відмінності в змісті близьких концептів у різних народів та наявність суто національних концептів в концептосфері народів.

У близьких концептах різних культур національна специфіка виявляється в тому, що зіставні концепти не повністю співпадають за своїм змістом, причому саме розбіжності можуть бути дуже істотними для міжкультурної комунікації. Однак найбільш яскраво національна специфіка концептосфер народів проявляється в наявності або відсутності концептів, цим і визначається **актуальність** нашого дослідження. **Метою** статті є встановлення зв'язку між такими поняттями як концепт, лакуна та безеквівалентна одиниця, а також їх семантична та національно-культурна характеристика. Для досягнення зазначеної мети, ми ставимо наступні **завдання**: дати визначення поняттям концепт, лакуна, безеквівалентна одиниця, встановлення зв'язку між ними на матеріалі концептосфер англійської, німецької та української мов, розглянути спосіб компенсації лакун у концептосфері порівнюваних мов. **Предметом** статті є способи мовного вираження концептів в інших мовах та особливості їх мовного вираження в англійській, німецькій та українській мовах. **Об'єктом** дослідження є концепти і лакуни західноєвропейських мов. Концепт – це найменування одиниць, які є провідниками різноманітної інформації та повністю або частково матеріалізуються в мові [Манакин 2004, с. 23]. Про наявність національно-специфічного концепту у того іншого народу, як і про його відсутність, можна судити за наявністю в порівнюваних мовах безеквівалентних одиниць і лакун. Виявлення національно-специфічних одиниць і, отже, національно-специфічних концептів, стає можливим в рамках контрастивної лінгвістики.

Беквівалентна одиниця – одиниця, наявна в одній мові і відсутня в іншій. Інший термін – ендемічна одиниця (від біол. ендемічний – ‘росте, поширюється тільки в даній місцевості’) Лакуна – це відсутність одиниці в одній мові при її наявності в іншій. Безеквівалентні одиниці і лакуни завжди виявляються «в парях»: якщо в одній мові є лакуна, то в зіставлюваних мовах – безеквівалентна одиниця і навпаки [Попова 2001, с. 58]. Лакуни бувають декількох типів:

1) Предметні і абстрактні (за ступенем абстрактності змісту). Предметні лакуни відображають відсутність матеріального, фізичного, предмета чи явища, артефакту або натурфакту. Абстрактні лакуни відображають відсутність абстрактного поняття, розумової категорії, ментофакту. Наприклад, *квас* – предметна лакуна для англійської мови, *кмітливість* – абстрактна.

2) Родові та видові (за парадигматичною характеристикою, місцем в мовних парадигмах).

Родові лакуни відображають відсутність загального найменування для класу предметів, видові – відсутність конкретних назв, найменувань окремих різновидів предметів чи явищ. Наприклад, в українській мові немає загального найменування для дідуся й бабусі, а в англ. і нім. мовах такі найменування є: англ. *grandparents*, нім. *Grosseltern*. Це родова лакуна для української мови. З іншого боку, в українській мові немає диференційованих однослівних позначень для наручних і настільних годинників – це видові лакуни для української мови (англ. *watch, clock*). Англійці лексично не диференціюють *мити і прати* – це видові лакуни для англійської мови, в англійській мові є лише узагальнююче слово *wash*.

3) Міжмовні та внутрішньомовні (за системно-мовною приналежністю). Міжмовні лакуни

виявляються при зіставленні різних мов: якщо в одному з них немає лексичного еквівалента певної одиниці іншої мови, то можна говорити про існування в ньому лакуни. Внутрішньомовні лакуни виявляються всередині парадигм однієї мови – наприклад, відсутність слова з протилежним значенням, відсутність одиниці з певною стилістичною віднесеністю, відсутність будь-якої морфологічної форми слова та ін.

4) Мотивовані і немотивовані (за позамовною обумовленістю). Мотивовані лакуни – це лакуни, які пояснюються відсутністю відповідного предмета чи явища в національній культурі (*вареники, борщ, матрешка, балалайка, вінегрет, квас, погріб, безпритульний, тамада, квартира в західноєвропейських мовах*).

Немотивовані лакуни не можуть бути пояснені відсутністю явища або предмета – відповідні предмети і явища в культурі є, а слів, що їх позначають, немає (*доба, окріп, поземка, сухом'ятка, кмітливий, сухостій, іменинник, аврал, здоровило в західноєвропейських мовах*).

5) Номінативні та стилістичні (за типом номінації).

Номінативні лакуни – лакуни, що відображають відсутність номінації денотата. Може бути відсутнім номінація предмета взагалі, а може бути відсутнім його емоційна або оціночна номінація. Стилiстичні лакуни – відсутність слова з певною стилістичною характеристикою, це суто мовна характеристика лакуни. Наприклад, в українській мові немає стилістично нейтрального позначення статевого акту, актів дефекації і сечовипускання. Літературні і навіть розмовні найменування даних денотатів - стилістичні лакуни, що веде до компенсації лакун різними евфемізмами.

6) Частиномовні лакуни (за належністю лакуни до певної частини мови).

У мові може бути дієслово, але при цьому може не бути від нього однокореневого іменника і т.д. Наприклад, українсько-англійська частиномовна лакуна – *'бурхливо аплодувати, схвалюючи щось'* – англ. *acclaim*. Дієслова в українській мові немає, але є іменник з даними значенням - *овація*. Таким чином, при визначенні того, чи є в концептосфері української мови відповідний концепт, на підставі тільки виявлення дієслівної лакуни, висновок про відсутність концепту робити не можна – концепт має іншу частиномовну вербалізацію, що може бути пов'язано з власне мовними, комунікативними, але не ментальними причинами. При цьому про дієслівних, субстантивних, прислівникових, атрибутивних лакунах говорити, зрозуміло, можна і слід їх вивчати [Попова 2001, с. 71].

Основним методом виявлення міжмовних лакун є зіставлення семантично близьких лексичних одиниць різних мовних систем і підсистем для виявлення того, чи існує еквівалентний переклад цих одиниць на іншу мову чи ні. При відсутності в якій-небудь мові перекладного еквівалента тому чи іншому слову іншої мови, у першій мові фіксується лакуна. Необхідно зазначити, що співвідношення лакун, безеквівалентних одиниць і національних концептів далеко не таке просте і однозначне, як може здатися на перший погляд. Справа в тому, що відсутність в тій чи іншій мові певного слова (лакуна) не завжди свідчить про відсутність у концептосфері цього народу відповідного концепту: слова використовуються для номінації концептів, необхідних для обміну інформацією, тобто слова – це позначення тільки комунікативно релевантних, комунікативно «активних» концептів, які мають цінність для національної концептосфери.

Так, в українській літературній мові немає слова для позначення смужки льоду на тротуарі, яку діти використовують для того, щоб покататися, але відповідний концепт в українській концептосфері є. В українській свідомості є концепт 'жива істота, яку тримають удома для забави', але немає спеціального слова для позначення цього концепту (англ. *pet*). У німецькій, англійській, французькій мовах немає слів, які відповідають українським *доба, окріп*, хоча відповідні концепти, безсумнівно, є в свідомості німецького, англійського та французького народів. У німецькій свідомості, безсумнівно, є концепт *добрий*, хоча слова з таким значенням у німецькій мові немає.

Однак, не можна говорити про наявність в українській національній концептосфері таких концептів як *'вечір п'ятниці, суботи та неділі'* – (англ. *Weekend*), *'період часу тривалістю два тижні'* – (англ. *Fortnight*), *'нідіюти і заговорити'* – (англ. *accost*), *'період часу, що починається після закінчення робочого дня'* – (нім. *Feierabend*), *'частина якого-небудь предмету, що звисає з чогось'* – (англ. *flap*). Незважаючи на те, що дані явища і предмети в матеріальній культурі є, свідомість народу це явище або предмет не концептуалізувала, тобто не утворила відповідного концепту. Це означає, що свідомість народу даний предмет чи явище «не помічає» [Попова 2001, с. 75].

Таким чином, виявивши в тій чи іншій мові на тлі іншої мови (або всередині мови) деякі лакуни, ми не можемо на цій підставі однозначно стверджувати, що у цього народу немає в концептосфері відповідного концепту: необхідно додатково ретельно проаналізувати предметну,

розумову і комунікативну сфери народу, щоб в цьому переконатися. Разом з тим, будь-яка лакуна – сигнал для дослідника про можливість відсутності концепту у народу, і всі такі «сигнали» необхідно ретельно перевіряти [Бикова 2003, с. 66].

Концепти можуть бути внесені в національну концептосферу з іншої концептосфери – національної (*толерантність, політкоректність, приватність*) або соціальної (наприклад, кримінальної – *свавілля, дах, авторитет, опустити* та ін.) В такому разі, концепт спочатку формується на комунікативній основі, на базі значення відповідного слова, через пояснення значення широкому колу носіїв мови і лише потім, здобуваючи нові смисли і заглиблюючись, відривається від значення і починає самостійне ментальне життя в концептосфері народу.

Запозичені концепти, особливо абстрактні, зазвичай відносяться до розряду поодиноких, несистемних – їм не одразу знаходиться парадигма, не відразу формується семний склад слова, що називає їх, вони довго виражаються описовими зворотами, супроводжуються поясненнями і т.д., чим і пояснюється зазвичай їх важке входження в культуру народу, що їх запозичив. [Попова 2001, с. 80].

Концепт може бути і суто суб'єктивним, особистісним, тоді він в будь-якому випадку потребує розгорнутого тексту для експлікації; такі концепти часто буває важко зрозуміти («не розумію, що ти маєш на увазі ...»). Слід також розрізняти актуальні та неактуальні концепти. Актуальні концепти регулярно вербалізуються, вони потрібні і для мислення, і для комунікації. Неактуальні концепти можуть бути потрібні для мислення, але вони вкрай рідко вербалізуються (наприклад, концепти 'верхній кут кімнати', 'нижній кут кімнати', 'ліва боковина дивана', 'права боковина дивана' і т.д.). Неактуальні в національній концептосфері концепти можуть бути актуальними в груповій та особистісній концептосфері і навпаки.

Можливі ситуації, коли окремі лексичні одиниці однієї мови відповідає стійке словосполучення в іншій мові. Наведемо такі приклади на українсько-англійському матеріалі: 'щіточка для нігтів' – *nail - brush*, 'рекламний щит' – *boarding*, 'податок з обороту' – *sales tax*, 'коротке зведення новин' – *амер. wrap-up*, 'швидкісна автострада з транспортними розв'язками' – *амер. free-way*, 'призначення на посаду' – *designation*, 'вільний режим робочого дня, нестійкий графік' – *flexitime*, 'нефаховий предмет (в університеті, коледжі)' – *minor*, 'порушник кордону' – *infiltrate*; 'пред'явлення обвинувачення' – *indictment*, 'ведення справ за дорученням' – *procuration*, 'вступ у володіння (замість колишнього власника)' – *takeover*, 'передвиборна платформа політичної партії' – *ticket*, 'комісія з вироблення регламенту або порядку денного' – *steering committee*, 'зустрічний вітер' – *headwind*, 'крижаний візерунок (на склі)' – *frostwork*, 'ключка для гри в хокей з м'ячем' – *bandy*, 'дошка з вітрилом для серфінгу' – *sailboard*; 'водні види спорту' – *aquatics*, 'спільне виробництво фільму, спільна постановка вистави' – *coproduction*, 'вибухова хвиля' – *blast*, 'заклик на військову службу' – *амер. induction*, 'негідний до військової служби' – *rejectee*, 'звільнення з армії' – *muster-out*, 'неходовий товар' – *drug*, 'предмет першої необхідності' – *essential*, 'сон уривками' – *dog-sleep*, 'судно на підводних крилах' – *hydrofoil*, 'стоянка на якорі' – *anchorage*, 'стоянка суден у доках' – *dockage*, 'чума рогатої худоби' – *rinderpest*, 'відлучення від церкви' – *ex-communication*, 'ресстраційне свідоцтво на собаку' – *dog-license* та ін. У цьому випадку про наявність лакун говорити не можна, в наявності просто різні структурні типи номінації концепту в різних мовах.

Лакуни, якщо потрібно висловити відповідний концепт у мові, компенсуються, тобто заповнюються «тимчасовими» засобами мови - вільними сполученнями, розгорнутими поясненнями і т.д. Якщо компенсація здійснюється досить регулярно, відповідний вираз може згодом стати стійкою номінацією концепту – напр. 'лосьйон після гоління' (*англ. aftershave*), 'нешасний випадок' – (*англ. accident*).

Те, що словами можна пояснити практично будь концепт (хоча пояснення може мати більший обсяг комунікативних засобів, аж до тексту), свідчить не про те, що в даному випадку немає лакуни, а про те, що будь лакуна може бути компенсована. Практика загальної перекладності будь-якого тексту на будь-яку мову – свідство невербального концептуального мислення і можливості компенсації будь-якої лакуни [Попова 2001, с. 79].

Необхідність використання різних лексичних засобів для компенсації лакуни – *нім. Hilfsbereit* 'готовий допомогти' – 'він завжди готовий допомогти', 'він завжди готовий прийти на допомогу', 'він дуже добрий', 'він сердечна людина' і т.д. – ще одне свідчення того, що концепт є багатшим за змістом, ніж наявні лексичні засоби, кожне з них розкриває якусь його частину, і тільки у сукупності вони можуть досить повно передати зміст концепту в мові.

Стаття дає можливість зробити наступні **висновки**: наявність лакуни в одній мові не є

свідчення відсутності концепту у концептосфері порівнюваної мови, оскільки додатково слід враховувати предметну, розумову і комунікативну сфери народу, щоб в цьому переконалися.

Результати і перспективи дослідження полягають у подальшому вивченні проблеми та визначенні способів взаємодії лакун та концептів, які в майбутньому будуть використані для аналізу матеріалів досліджень з даної тематики.

Література

Манакин В.Н. *Сопоставительная лексикология*. – Киев: Знання, 2004. – 326 с. Попова З.Д. *Очерки по когнитивной лингвистике*. // З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: Издательство «Истоки», 2001. – 191 с. *Лакуны в языке и речи*: Сборник научных трудов / Под ред. проф. Ю.А. Сорокина, проф. Г.В. Быковой. – Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2003. – 257 с.

УДК 81'22:81'27

ЧАЙКА Л.В.

(Центр наукових досліджень та викладання іноземних мов НАН України)

ДИЗ'ЮНКТИВНІ ТАКТИКИ КОМУНІКАЦІЇ У ВЕРБАЛЬНОМУ КОНФЛІКТІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКИХ ІНТЕРОГАТИВІВ)

У статті розглядаються мовленнєві стратегії й тактики комунікантів у ситуації вербального конфлікту. На матеріалі інтерогативних мікродіалогічних єдностей в англійській мові проілюстровано перебіг мовленнєвої диз'юнкції. Окреслено також основні передумови й чинники виникнення ситуації вербального конфлікту.

Ключові слова: вербальний конфлікт, комунікативні стратегії, комунікативні тактики, інтерогатив, мовленнєва диз'юнкція

Чайка Л. В. Дизъюнктивные тактики коммуникации в вербальном конфликте (на материале английских интерогативов).

В статье рассматриваются речевые стратегии и тактики коммуникантов в ситуации вербального конфликта. На материале микродиалогических интерогативных единств английского языка проиллюстрирован процесс речевой дизъюнкции. Также обозначены основные предпосылки и факторы возникновения ситуации вербального конфликта.

Ключевые слова: вербальный конфликт, коммуникативные стратегии, коммуникативные тактики, интерогатив, речевая дизъюнкция

Chayka L.V. Disjunctive communicative tactics in a verbal conflict (on the material of the English interrogatives).

The article deals with the speech strategies and tactics of communicators in the situation of a verbal conflict. The process of the speech disjunction is illustrated on the material of microdialogic interrogative unities. Principle prerequisites and factors of the verbal conflict situation occurrence are determined as well.

Keywords: verbal conflict, communicative strategies, communicative tactics, an interrogative, speech disjunction.

Предмет та об'єкт аналізу. Під терміном **вербальний конфлікт** (який уведено нами через значні термінологічні суперечки серед представників гуманітарних та суспільних наук) у дослідженні розуміємо таке порушення процесу людського спілкування за допомогою природної мови, при якому один з комунікантів повністю або почасти не розуміє іншого, негативно оцінює його манеру мовленнєвої поведінки, вербально-когнітивну базу або знаки, використовувані в акті комунікації. Поняття вербального конфлікту надає можливість узагальнити та теоретично осмислити весь комплекс подібних явищ мовленнєвої інтеракції, які раніше досліджувалися спорадично, уривчасто або взагалі не включалися до ряду лінгвістичних об'єктів, а сама його дефініція свідчить, що дослідження вербальних конфліктів мають базуватися на матеріалі природних мов та входити до компетенції теорії мовленнєвої діяльності або соціопсихології мови / мовлення.

Асиметрія мовленнєвої комунікації обумовлює існування вербального конфлікту як феномена інтеракції між комунікантами, оскільки останні є не ідеальними моделями, а реальними мовними особистостями, неконгруентними одна до одної в соціальному, психічному та, відповідно, мовному відношенні. Це стимулює виникнення вербальних конфліктів при порушенні одним з комунікантів нормативних обмежень соціального характеру або через вербально-когнітивні розбіжності адресанта й адресата. У першому випадку негативні естиматії мовленнєвого утворення та його продуктора виникають, якщо селекція мовних засобів є ненормативною, при порушенні принципів доречності та тональності мовленнєвого утворення й при порушенні правил смислогенерації.

Мета й завдання роботи полягає в тому, щоб проаналізувати елементи прогнозування комунікативної діяльності через стратегії й тактики спілкування, оскільки, використовуючи певну тактику у перебігу вербального конфлікту, комунікант реалізує певну програму опису комунікативної тактики, яка містить у собі й серію імовірних комунікативних ходів.

Основний зміст статті. Активне вживання термінів «комунікативні стратегії», «комунікативні